

GYÖRKÖS ATTILA

Isten békéje és *treuga Dei* a 11. századi Franciaországban

Az Istenbéke-mozgalom, és annak folytatása, a *treuga Dei* egyike az első ezredforduló, és talán az egész 11. század legfontosabb vallásos mozgalmainak. Ennek megfelelően az elmúlt ötven évben számtalan tanulmány és összefoglalás született a témában, új forráskiadások és kritikák láttak napvilágot, amelyek egyre nagyobb hangsúlyt helyeztek a háború előtt uralkodó jogtörténeti felfogás mellett a kérdés társadalom-, gazdaság-, és vallástörténeti aspektusaira is. A regionális kutatások nyomán immáron árnyaltabb képet rajzoltak a területi eltérésekről, és lehetőségessé vált egy, a korábbinál pontosabb – bár még mindig nem problémamentes – kronológia meghatározása. A legutóbbi években pedig a feudális mutáció elmélete körül kibontakozó vita inspirálta az Isten békéje történetére irányuló kutatásokat,¹ amelyek néhány már tisztázottnak vélt kérdést új megvilágításba helyeztek.

A latinul *pax Dei*-nek nevezett mozgalom Dél-Franciaországból indult ki a 10. század végén, a társadalmat általában, de az egyházat különösen sújtó katonai erőszakra adott válaszként. A Karoling adminisztrációs rendszer szétöredezése és a várak körül kialakuló helyi hatalmak egymás közötti vetélkedése számtalan olyan konfliktus forrását jelentette, amelyek aláásták a közrendet. Erős központi hatalom híján, a társadalmat legjobban mozgósítani képes egyház igyekezett tehát gátat szabni az *inermest*, a fegyverteleneket sújtó támadásoknak, és helyreállítani a békét. A püspökök zsinatokon vették rá egyházmegyéjük feudális urait arra, hogy fogadják el az önvédelemre képtelen rétegeket oltalmazó határozatokat, tegyenek esküt azok betartására, és ha kell, erővel kényszerítsenek erre másokat is. A béke megszegőire egyházi büntetés, kiátkozás vagy kiközösítés várt. A *treuga Dei* ennek a folyamatnak egy újabb szakaszaként a 11. század negyvenes éveitől kezdve igyekezett mindenfajta harcot meggátolni az egyházi ünnepeken.

A két mozgalmat azonban külön-külön sem lehet egységes eseménynek tekinteni, ugyanis az egyes zsinatok vagy gyűlések más-más régióban, eltérő érdekektől vezéreltetve, különböző típusú korlátozásokat igyekeztek a lovagságra erőltetni. Ráadásul az itt megszülető határozatok, és különösen néhány formai újítás (a relikviák nagy száma, a lovagok és püspökök közös eskütetele) nem talált teljes támogatásra az egyházon belül sem. A 11. század több északfrancia (Loire-től északra) klerikus írója (Gérard de Cambrai, André de Fleury) megdöbbenést fejezte ki és élesen kritizálta. Ráadásul úgy tűnik, hogy az északon elterjedő béke különbözött a délitől, nemcsak kronológiájában, hanem alapvető jellemzőiben is.

Magában az a tény, hogy a hatalom igyekszik megvédeni az egyházat és a leggyengébbeket a törvénytelenések ellen, régi Karoling gyakorlat volt. Kopasz Károly frank uralkodó egyik 857-es rendeletében maga is előírta, hogy az egyházi személyek és javak mellett védelmet kell biztosítani az özvegyek, árvák és szegények részére is.² 884-ben Karlomann meg-

¹ Számtalan tanulmány látott napvilágot a vita folyamán az utóbbi tíz esztendőben, ezért legyen elegendő a kérdés alaptézisét felvető munkára utalni: Poly, J.-P. – Bournazel, E.: *La mutation féodale. X^e – XII^e siècle*. Paris, P. U. F., 1991. (I. kiad. 1980.) (a továbbiakban: Poly – Bournazel), valamint annak legátfogóbb kritikájára: Barthélémy, Dominique: *La mutation de l'an mil a-t-elle eu lieu? Servage et chevalerie dans la France des X^e et XI^e siècles*. Paris, Fayard, 1997.

² Említi Cowdrey, H. E. J.: *The Peace and the Truce of God in the Eleventh Century. Past and Present*, N° 46. (Febr. 1970.), (a továbbiakban: Cowdrey) 42-67., itt: 42-43.

szigorította a fosztogatók büntetését, és a püspököket bízta meg azzal, hogy egyházmegyéjükben felszámolják az ilyen cseményeket.³ Mindezt a viking támadások kellős közepén. A keresztények közti magánháborúk értelmezése ebben a kontextusban spirituális töltetet kapott: a pogányok pusztítása az Úr büntetése a keresztények közötti viszályok miatt.

Nem véletlen azonban, hogy éppen a 10. század utolsó évtizedeiben nőtt meg a társadalom béke iránti vágya. Bár már a 9. században széttöredeztek a királyi hatalom és a világi kormányzati rendszer központi szervei, a Karoling adminisztráció helyi kerete, a *pagus* a következő évszázad közepéig szinte változatlanul fennmaradt. Ekkor azonban szerepét a kisebb helyi hatalmasságok vették át, amelyek várépítésekbe kezdtek, és éppen a környék fölötti ellenőrzés megszerzése vagy biztosítása miatt állandó konfliktusba kerültek egymással. A század végén a magánhatalmak egymás közti vetélkedése különösen Dél-Franciaországban (azaz a Loire-től délre) élesedett ki, mivel ezen a vidéken a Capeting-dinasztia 987-es trónra kerülése után a királyi hatalom szinte minden nyoma eltűnt. Az egyház tehát – amely maga is súlyos károkat szenvedett a konfliktusok következtében – saját intézményrendszerét és ideológiáját állította a közbéke megteremtésének szolgálatába. Persze ennek is voltak előzményei: a helyi zsinatok korábban is kiközösítéssel fenyegették meg az egyház tulajdonának fosztogatóit. Most azonban a központi hatalom támogatását nélkülözve, csupán vallásos szankciókra alapozva igyekezett megvédeni saját birtokai mellett a társadalom más fegyvertelen, és ezért védtelen csoportjait is.

A békemozgalom kezdeteiről igen keveset tudunk, még abban sincs közmegegyezés a szakemberek között, hogy melyik zsinatot tekintsék az elsőnek. A legtöbben egyetértenek azonban abban, hogy a 975-976-ban tartott Le Puy melletti (Puy-en-Velay, Délkelet-Auvergne) gyűlés az első, amelyet a közbéke biztosítása érdekében hívtak össze.⁴ Mások azonban nem ismerik el a gyűlésről beszámoló dokumentum ilyen korai datálását, és szerintük erre az cseményre 994-ben került sor. Ebben az esetben azonban az első békezsínatok a 989-990-ben tartott charroux-i (Poitou) gyűlést kellene tekintenünk.⁵

A puy-en-velay-i esetben az egyházi birtokait sértő magánháború klasszikus esetéről van szó. A nem olyan távol eső Conques városának patrónusa, szent Fides (Foy) legendája beszámol arról, hogy két szomszédos várúr közötti háborúság során mindkét fél kölcsönösen kifosztotta az ellenfele birtokain élőket, elhajtotta jószágait, felperzselt házaikat. Ez utóbbi annyira gyakori jelenség lehetett, hogy a parasztok már nem mertek tüzet gyújtani, hogy ne adjanak eszközt a portyázók kezébe. Amikor a katonák a conques-i Sainte Foy kolostor birtokához tartozó egyik falu házait próbálták felégetni, a szent maga is közbeavatkozott javainak megvédése érdekében, és „*a tűz a gonosztevők ellen fordult, meggyújtotta a ruháikat, és meggyalázta szakállukat*”.⁶ Az egyház azonban mégsem reménykedhetett állandóan ilyen csodálatos közbeavatkozásban, ezért Gui, Le Puy püspöke 975-ben a várostól nem messze eső mezőn gyűlésre hívta össze egyházmegyéje lakosságát, és kötelezni akarta a *milites*-t a közbéke megtartására. Mivel erre nem voltak hajlandóak, a püspök maga is nagyon világi eszközökhöz fordult, és saját vazallusaival kényszerítette ki a határozatok elfoga-

³ Említi Barthélémy: *L'An mil et la Paix de Dieu. La France chrétienne et féodale, 980-1060*. Paris, Fayard, 1999. 283. (a továbbiakban: Barthélémy 1999.)

⁴ Le Puy mellett érvel Cowdrey 43., valamint Callahan, Daniel F.: Adémar de Chabannes et la Paix de Dieu. *Annales du Midi*, n° 89. (janv. – mars 1977.), (a továbbiakban: Callahan) 21-43., itt: 26. Ezt tekinti elsőnek Poly és Bournazel is de 987-es évszámmal (Poly – Bournazel 235.), és – némiképpen érthető módon – Pierre Charbonnier is helytörténeti munkájában: *Histoire de l'Auvergne des origines à nos jours*. Clermont-Ferrand, De Borée, 1999. 155.

⁵ Barthélémy 1999. 213. Bár ő is megjegyzi, hogy ha nem is Auvergne az Isten békéjének vitathatatlan bölcsője, „*en constitue assurément le milieu conducteur le plus efficace*”, Barthélémy 1999. 310.

⁶ Tudniillik leperzselt a korban a hatalom jelképének tartott, hosszúra növesztett szakállukat. A *Les Miracles de Sainte Foy* szövegét idézi Charbonnier 155.

dását, amit túszcserével biztosítottak.⁷ A béke nem lehetett különösebben tartós, mert valamikor 990-994 között – ugyancsak Gui püspök kezdeményezésére – újabb zsinatot tartottak, ahol már a szomszédos egyházmegyéek prelátusai is megjelentek. A világi arisztokrácia tagjai itt kötelezettséget vállaltak arra, hogy tiszteletben tartják a szent helyeket és az egyházi személyeket, és – különös kitétel, amely azonban visszatérő jelenség a békeegyezményekben – hadjárat idején nem rekvirálnak többet, mint amennyit személyes szükségletük megkíván. A lovagok azt is elfogadták, hogy nem terjesztik ki a „rossz szokásokat” (az uraságnak nyújtandó járandóságokat) az egyházi birtokokra, nem sarcolják meg a kereskedőket, és nem emelnek várakat más birtokán. A korlátozások azonban – a 975-ös gyűléshez hasonlóan – most sem érintették saját földjeiket.

A charroux-i zsinat Gumbald bordeaux-i érsek kezdeményezésére ült össze. Az eseményről beszámoló dokumentum aláhúzza, hogy a résztvevők közt nemcsak az egyháztartomány püspökei vettek részt, hanem szerzetesek és *„mindkét nembeli világiak is, hogy isteni kegyelemért fohászkodjanak”*. Bár a *pax* szó nem fordul elő a leírásban, a zsinat három kánoni határozata anatómát mond ki azokra, akik betörnek a templomokba és kifosztják azokat, akik elhajtják a törvénytisztelő parasztok állatait, akik fegyvertelen klerikusokra támadnak:

„Átok azokra, akik betörnek a templomokba: ha valaki betör egy szent templomba, vagy ha onnan bármit erővel el akar vinni, legyen kiátkozva – kivéve, ha nem teszi jóvá bűnét.

Átok azokra, akik elveszik a szegények jószágait: ha valaki elveszi a földművesek vagy egyéb szegények juhait, ökreit, szamarait, teheneit, kecskéit, kosait vagy sertéseit, legyen kiátkozva – kivéve, ha ez a szegény hibájából történt, és nem tette jóvá bűnét.

Átok azokra, akik bántalmaznak a klerikusokat: ha valaki megtámad, elfog vagy megver egy klerikust, diakónust vagy a papság más tagját, aki nem hord magával fegyvert (...), hanem csupán utazik, vagy valamilyen helységben tartózkodik, az szentségtörést követ el – kivéve, ha a klerikust a püspök valamilyen bűnben elmarasztalta. A szentségtörő nem lépheti át az Úr egyházának küszöbét, amíg jóvá nem teszi bűnét.”⁸

A szövegből kiderül, hogy a határozathozók elsődleges célja az egyház iránti tisztelet visszaállítása volt. A zsinat háttérben ugyanis olyan jellegű magánháborúk állnak, amelyeket például a limoges-i örgróf és a régiót Poitou-tól elválasztó La Marche hűbérura hadai vívtak egymással a terület feletti uralom megszerzése, illetve megtartása érdekében. Az eseményeket azonban a háttérből az aquitániai herceg, IV. Vilmos (963-993) irányította, aki előbb az egyik, majd a másik felet támogatta, így próbálván meg saját befolyását növelni a térségben. A konfliktus során különösen nagy károk érték a limoges-i egyházi birtokokat, sőt maga a püspök helyettese is áldozatul esett az erőszaknak: La Marche emberei megvakították.⁹

A határozatok megengedik a hibák jóvátételét, azaz nem kívánják feltétlenül szankcionálni az egyházat ért atrocitásokat. Tulajdonképpen ezzel egy már régóta létező konfliktusmegoldási gyakorlatot rögzítettek. Maradva a fenti példánál: a limoges-i gróf elfogta ugyan a püspöki suffragáns elleni erőszak vétkeseit, La Marche urát és testvérét, de az egyik egy római zárándoklat után bűnbocsánatot kapott, a másik pedig – különös fordulattal – feleségül vette korábbi ellensége nővérét, és a két család így kibékült egymással.

A dekrétumok második célja a katonák fosztogatásainak kitett köznép megvédeni a legsúlyosabb csapásoktól. Látjuk azonban, hogy a kiátkozási formulákat itt is, mint a le puy-i esetben, számos kitétel cnyhíti. Nem csak ugyan szó az uradalmi birtokokon való fosztogatás megengedéséről mint 975-ben, de érzékelni lehet, hogy az erőszakot a „szegény hibájából való” kártérítésnek beállítani nem lehetett túl nehéz.

⁷ Arnaud, J. A. M.: Histoire du Velay. Marseille, Lafitte, 1981. I. köt. 81-82.

⁸ A szöveget idézi Barthélémy 1999. 284-285.

⁹ Minderről Barthélémy 1999. 278-281.

A következő békegyűlésre néhány évvel később ugyancsak a régióban került sor. Adémar de Chabannes, a limoges-i Saint-Martial apátság szerzetese krónikájában¹⁰ részletesen beszámol a városban 994-ben tartott zsinatról, amelyet Aldouin püspök (egyébként a már említett limoges-i őrgróf testvére) hívott össze a térséget sújtó, *pestilentia ignis*-nek nevezett betegség pusztításai miatt.¹¹ A gyógyulás érdekében a püspök három napi böjtöt hirdetett meg, majd Aquitánia prelátusai egybegyűltek a városban a térség szent creklyei előtt. [Ezután] „*Szent Martialnak, Gallia patrónusának testét kiemelték sírjából, mindenki nagy örövendezésére. Így a betegség mindeniütt megszűnt, és a herceg, valamint az előkelők szerződést kötöttek egymással a béke és az igazság fenntartása érdekében.*”¹²

Adémar leírja, hogy a béke megtörőivel szemben a prelátusok egy új, félelmetes eszközt, az általános kiközösítés fegyverét vetették be. Az egyházi szankciók – a nagyobb nyomásgyakorlás kedvéért – nemcsak a béke megtörőit, hanem valamennyi lakost érintették: [A püspök] „*a nép bűnei miatt bevezette azt az új szokást, hogy beszüntette az isteni kultuszt és a szent áldozást a templomokban és a kolostorokban. A nép akkor úgy élt, mint a pogányság korában: senki nem fohászkodott Istenhez. Ezt a szokást kiközösítésnek nevezték.*”¹³

A következő poitou-i gyűlésen egy másik érdekes jelenségre figyelhetünk fel. Az egyházi kezdeményezésű békemozgalmak törekvéseit az aquitániai herceg saját céljaira igyekszik felhasználni. Amikor valószínűleg 1010-ben – de mindenképpen 1014 előtt – összehívja a poitiers-i zsinatot „a béke és az igazság helyreállítása” céljából,¹⁴ a megjelenő váruuraknak (akik itt *principes* néven szerepelnek) el kell ismerniük a hercegi bíróság illetékességét vitás ügyeik rendezésében, amely ítéleteiben nem törekszik feltétlenül olyan konszenzusra, mint a magánbéke. Amennyiben a felek valamelyike nem fogadja el a bíróság döntését, a zsinaton megjelent többi előkelő együttesen köteles megbüntetni őt. A béke eszméje mellett itt már a központi (jelen formájában hercegi) hatalom újbóli megerősödésének jeleivel is találkozunk.

A zsinat megismétli a charroux-i intézkedéseket, és a felek tüzszakat is cserélnék. A határozatokon egyébként már érződik az egyházi reform szelleme, ugyanis a püspökök kijelentették, hogy sem a papoknak, sem a diakónusoknak nem lehet feleségük, különben nem celebrálhatnak misét. Ugyancsak nem szabad ajándékokat elfogadni a penitenciára kötelezettéktől „kivéve, ha azt jó szívvel adják”. Nagyon jól példázza az egyházi hatalmasságok felemás attitűdjét a szimónia ügyéhez Grimoard, Angoulême püspökének esete (aki jelen van a poitiers-i zsinaton és aláírja annak végzését), aki néhány évvel azelőtt maga is ajándékokkal igyekezett rábírtatni Vilmost, Angoulême grófját arra, hogy ajándékozza neki Saint-Cybard kolostorát. Törekvései sikerrel járnak, de amikor megkapta a kolostort, nyomban tovább is ajándékozta annak egyes birtokait saját testvérének.

¹⁰ Ademari Historiarum Liber III. (ed. G. Waitz), M. G. H., Scriptorum, tom. IV., Hannover, 1891. (a továbbiakban: Ademari Historiarum) 106-148. A krónikának létezik egy egészen friss kiadása is, amelyet azonban sajnos nem tudunk megtekinteni (Bourgain, P. – Landes, R. – Pon, G.: Ademari Cabanensis Chronicon. In: Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis CXXIX. Turnhout, Brepols, 1999.).

¹¹ Callahan szerint a betegség valószínűleg fertőzött rozs fogyasztásából eredő járvány lehetett. Callahan. 27. és 37. jegyzet.

¹² „*et corpus sancti Marcialis patroni Galliae de sepulchro levatum est, unde leticia immensa omnes repleti sunt, et omnis infirmitas ubique cessavit, pactumque pacis et iusticia a duce et principibus vicissim foederata est.*” Ademari Historiarum, 132. o. 20-23. sor.

¹³ „*pro nequicia populi novam observantiam constituit, scilicet ecclesias et monasteria cessare a divino cultu et sancto sacrificio, et populum quasi paganum a divinis laudibus cessare, et hanc observantiam excommunicationem censebat.*” Ademari Historiarum, 132. o. 27-30. sor. Adémar egy más helyen, prédikációiban beszámol arról is, hogy a kiközösítés feloldásának feltétele hatalmasok egymás közti megegyezése és a béke visszaállítása volt. Barthélémy 1999. 296.

¹⁴ Ez a békezsinatok állandóan visszaköszönő formulája.

Felvetődik a kérdés: mennyire voltak hatékonyak a békegyűlések határozatai? Sokan igencsak szkeptikusak ebben az ügyben. A zsinatok gyakori összehívása ugyanis a legbiztosabb jele annak, hogy a határozatokat egyáltalán nem, vagy csak rendkívül rövid ideig tartották meg. Dominique Barthélémy ennél tovább megy: alapos elemzés után kimutatja, hogy nemcsak a világi arisztokrácia nem tartotta meg a békét, hanem egyes esetekben maguk a békezsinatokon résztvevő püspökök is inkább feudális urakként magánháborúkat folytattak, mintsem saját határozataik szellemét követték volna.¹⁵ Adémar beszámolója szerint a zsinatot összehívó Aldouin püspök a herceg oldalán maga is részt vett az összecsapásokban, és várat építtetett egyik ellensége birtokán.

Az Isten békéjének első szakaszában a zsinatokat mind a Loire-től délre eső területeken tartották. Közös jellemzőjük, hogy több püspök részvételével, szent ereklyék bevonásával került sor az összejövetelekre, amelyeken jelentős tömeg is részt vett, lovagok és parasztok egyenest. A határozatok elsődleges célja az egyházi birtokok és személyek elleni erőszak megakadályozása, és általában a fegyvertelen személyek biztonságának garantálása. A szankciók is vallásos jellegűek: kiátkozás, illetve kiközösítés. A formulák azonban mindig széles teret adnak a bűn elkövetése utáni „tárgyalásos megegyezésnek”, azaz nem kívánják feltétlenül büntetni az erőszakot, hanem a magánbéke irányába igyekeznek elmozdítani az eseményeket. Az említett néhány példa jól mutatja, hogy ezek a paktumok a békezsinatok előtt, illetve között is szokásban voltak, a magánháborúk eszköztárába tartoztak a fosztogatással, zsarolással és a fogságba vetéssel együtt. Némely esetben a zsinati intézkedéseket aláíró püspökök is hasonló eszközökkel éltek a konfliktusok rendezésekor. Mindezek nyomán úgy tűnik, hogy a békezsinatok csupán egyik, újabb eszközt jelentettek a már ismert megegyezési technikának, az események nem függetlenek az arisztokratikus eliten belüli harcoktól, a mozgalom pedig segít a püspökök világi hatalmának a növekedésében. Mindenképpen újdonság azonban a béke intézményének egyházi befolyás alá vonása: korábban ez a központi hatalom privilégiuma volt. Az aquitániai zsinatok történetéből az is kiderül, hogy a tartomány legfőbb hűbérura, a herceg egyre inkább igyekezett ellenőrzése alá vonni a békemozgalmat, egyrészt mert felismerte, hogy ez alkalmas eszközt jelent saját hatalmának növelésére hűbércsei fölött, másrészt ennek a hatalomnak a fokozatos megerősödése egyre kevésbé tette lehetővé, hogy kihagyják a béke megteremtésének és fenntartásának folyamatából. Míg a charroux-i gyűlésen még nem vett részt, addig Limoges-ban a prelátusok már a „tanácsát kérve” hívták össze a zsinatot, Poitiers-ben pedig már a herceg elnököl,¹⁶ és a béke megőrzésében kihagyhatatlanok a hercegi bíróságok.

A *pax Dei* első évtizedei után mintha némi szünet állt volna be a mozgalom történetében, hiszen a következő zsinatra csak 1021-ben kerül sor a burgundiai Verdun-sur-le-Doubs-ban.¹⁷ Megfigyelhetünk egy földrajzi eltolódást is: míg az első szakaszban Aquitánia dominált, addig a másodikban (az 1028-as második charroux-i és az 1031-es második limoges-i zsinat mellett) inkább Burgundia és a Loire-től északra fekvő francia területek. A korszak legismertebb krónikása a cluny szerzetes Raoul (Rodulphus) Glaber nem is említi Aquitániát, amikor a *pax Dei*-ről tudósít (1033): „Az Úr szenvedésének ezredik évében (...) Arles és Lyon területén és egész Burgundiában, valamint Francia [a Loire-től északra fekvő területek] valamennyi részén, minden egyházmegyében elhatározták, hogy a terület püspökei és bárói zsinatot tartanak bizonyos helyeken a béke helyreállítása és a szent hit megerősítése végett.”¹⁸

¹⁵ Barthélémy 1999. 303-304.

¹⁶ V. (Nagy) Vilmos (993-1030), akiről Adémar azt írja, hogy „inkább hasonlított királyra, mint hercegre” (*potius rex quam esse dux putabatur*). Ademari Historiarum 134. o. 26. sor.

¹⁷ Régebben 1016 körülre datálták, ezt alkalmazza Georges Duby is, a *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme* című művében. In: *Féodalité*. Paris, Gallimard, 1996. (a továbbiakban: Duby 1996.) 451-826., itt: 485.

¹⁸ *Anno a passione Domino millesimo (...) Dehinc per Arelatensem provinciam ac Lugdunensem sicque per universam Burgundiam usque in ultimas Francie partes per universos episcopatus indictum est qualiter certis in*

Barthélémy azon a véleményen van, hogy a verduni határozatok Auvergne-ből származnak, egy vienne-i áttétellel.¹⁹ Vienne a rövid életű burgundiai (vagy arles-i) királyság egyik érseki központja, ahol egy, az 1020 előtti években tartott zsinaton nagyon részletes határozatokat fogadtak el a béke megtartása érdekében. Erre vonatkozna tehát Glaber fenti megjegyzése.

A Verdun-sur-le-Doubs-i béke hátterében az a politika áll, amelyet Jámor Róbert király (996-1031) folytatott a burgundiai hercegségben: igyekezett leszakítani a hercegség területéről a sens-i és az auxerre-i grófságokat, ezért számos alkalommal vezetett hadjáratot az ellenálló bárók letörése érdekében, és igyekezett szövetségeket találni, például az egyházi vezetők körében. Hugó, auxerre-i püspök, a békezsinat atya éppen a király jóvoltából lett klerikus létére Châlon grófja is. Róbert másik legfontosabb pártfogoltjának számított Odiló, cluny apát (994-1049), akinck spirituális befolyása a legjelentősebbek közé tartozott mindkét Burgundiában. Ha nem is lehet bizonyítani, hogy a békegyűlésre a király kezdeményezésére került sor, az bizonyos, hogy leginkább az ő érdekeit szolgálhatta a magánháborúk korlátozásának eszméje, hiszen az uralkodó hadjárait mindig könnyű volt „közérdekieknek” beállítani, így kivonni a határozatok hatálya alól.

A gyűlésen jelen van a környék egyházi előjáróinak színe-java: a lyoni és a besançoni érsek, a már említett Hugó, valamint Autun és Langres, Soissons és Orléans püspökei is. A határozatokat először fogalmazzák meg eskü formájában, amelyet a megjelenő lovagoknak le kellett tenniük a zsinatra elhozott szent ereklyék előtt.

Az ereklyék megjelenése a zsinatokon más szempontból is érdekes. A szentekre és a relikviákra mint a természeti csapások elleni védelemre és a békére tett eskü betartásának garanciáira tekintettek. Jelenlétük egyfajta általános vallásos lelkesültséget credményezett, és tömeges megtéréshez vezetett. A szerzetes krónikaírók, Raoul Glaber és Adémar de Chabannes számára talán fontosabbak is, mint az ebből az alkalomból kötött paktumok vagy esküik. Az ő szempontjukból a béke a kereszténység általános megújulásának egyik eleme. Glaber például összefüggésbe hozza a mozgalmat az 1033-as évvel, az Úr szenvedésének czredik évfordulójával. Leírja, hogy az azt megelőző években mennyi csapás érte a keresztényeket, viharok, éhínségek, járványok, amelyek arra vezették a terület püspökeit, hogy zsinatot hívnak össze, amelyen klerikusok, szerzetesek, világi előkelők és szegények egyaránt megjelentek. Számítalan csoda történik ebből az alkalomból, ami az égi pártfogás legbiztosabb jele. A püspökök vezetésével valamennyi jelenlevő az kiáltotta: „Béke, béke, béke!”, annak jelölül, hogy örökérvényű szövetséget kötöttek Istennel.²⁰ Callahan szerint Adémar de Chabannes prédikációiban (1020-as évek vége) a békezsinatok teoretikus modelljét vázolja fel. A püspökök feladata a klérus és a szegények védelme, Krisztus békéjének megteremtése, annak a mintájára, ahogy azt korábban Szent Martialis is tette (aki – minő véletlen – Adémar kolostorának patrónusa), és ezzel az égi harmónia földi tükröképpének létrehozása. A világi előkelőknek pedig köteleességük segíteni a prelátusokat ebben a magasztos munkában.²¹

Adémar és Raoul Glaber írásai tehát nem hagynak kétséget afelől, hogy – legalábbis az egyháziak szerint – a békezsinatok elsősorban vallásos mozgalmak voltak, és credménycik

locis a presulibus magnatisque totius patrie de reformanda pace et sacre fidei institutione celebrarentur concilia. Raoul Glaber, *Histoires* (prés. Par Arnoux, Mathieu), Turnhout, Brepols, 1996. (a továbbiakban: Glaber) V. 14., 248.

¹⁹ Barthélémy 1999. 418-428.

²⁰ „*Quibus universi tanto ardore accensi, ut per manus episcoporum baculum ad celum elearent, ipsique palmis extensis ad Deum: 'Pax! pax! pax!' unanimiter clamarent, ut esset videlicet signum perpetui pacti de hoc quod spoponderant inter se et Deum, in hac tamen ratione ut evoluto quinquennio confirmande pacis gratia id ipsum ab universis in orbe fieret mirum in modum. Eodem denique anno tanta copia abundantie frumenti et vini ceterarumque frugum extitit, quanta in subsequente quinquennio contigisse sperari non potuit.*” Glaber IV. 16., 250.

²¹ Callahan idézett munkája.

közüli sokkal fontosabbak a spirituális jellegűek, mint az egyház anyagi javainak védelme vagy a társadalmi rend helyreállítása.

A „minden vidékről elhozott szent relikviák” köré zsinatot szervezni gyakori jelenség lett a húszas évek elején Burgundiában. Róbert király már személyesen is részt vett a következőkben,²² amelyet ugyancsak az auxerre-i egyházmegyében, Héry-ben tartottak meg egy évvel a verduni után, 1024-ben. Erre az eseményre talán a vele ellenséges Nevers grófja megfélemlítése érdekében került sor, aki az auxerre-i püspök és a zömében már a cluny ordót követő kolostorok földjeit pusztította.

Tudomásunk van még más békezsínatokról is (Dijon, Lyon 1025, Auxerre, 1033), de nem mindről rendelkezünk részletes információkkal. Így is bizonyos azonban, hogy az ezredforduló időszakának aquitániai zsinatai után a békemozgalmak színtere Burgundiába vödött át. Ennek eredményeképpen a biztonság tényleg annyira megszilárdult volna, hogy „a klerikusoknak, valamint a szerzeteseknek, apácáknak és mindazoknak, akik velük együtt utaztak, nem kellett félteniük semmilyen erőszaktól”²³ – ahogy azt Glaber írja? A mozgalmak mindenestre olyan sikert ért el, hogy gyorsan terjedt tovább észak felé, a királyi területek irányába.

Itt először 1023-ban Compiègne-ben gyűltek össze az egyházi és világi előkelők, részt vett az uralkodó, valamint Guérin (vagy Garin), Beauvais püspöke és a soissons-i egyházmegye vezetője, Béraud is. A prelátusok és a király esküt tettek arra, hogy betartják „a burgundiai püspökök határozatait”. Fulbert de Chartres ugyan nem vett részt a gyűlésen, de egyik levelében arról tudósít, hogy a határozatok között szerepelt a Húsvét idején való fegyverhordás tilalma is. Compiègne-ben jelen volt a császár követeként Gérard, Cambrai püspöke is, aki később élesen kritizálja az Isten békéje egész intézményét.²⁴

Valamikor 1023 és 1025 között a már említett Guérin püspök a saját egyházmegyéje területén is bevezette a békét. A beauvais-i eskü szövege nagyon hasonlít (szinte szóról szóra) azokhoz a kötelezettségekhez, amelyeket a verduni és a vienne-i gyűléseken kellett a lovagoknak magukra vállalniuk. Mit tartalmaznak ezek a formulák?

A templomok immunitása minden esetben kiterjed a templomoktól függő területekre is: „Nem foglalok el templomot semmilyen módon. Az immunitás [salvamenta] miatt nem lépek be a templom kerítésén belül található éléskamrába [cellaria, illetve atria] sem, kivéve, ha egy gonosztevő megtöri ezt a békét, vagy ha gyilkosság történt, vagy ha egy embert vagy egy lovat akarok ott elfogni. De ha ezen okokból belépek az éléskamrába, nem viszek el onnan egyebet, csak a gonosztevőt vagy annak felszerelését.”

A fegyvertelen klerikusok védelme azokra is vonatkozik, akik a kíséretükben találhatók, kivéve, ha korábban ezek közül valaki valamilyen kárt okozott. A bűnösök fogva tartása azonban csak a kár kijavításának vagy a bírság kifizetésének idejéig tarthat. „Nem támadok meg fegyvertelen klerikust vagy szerzetest, sem azt, aki a kíséretükben tartózkodik és nem hord dárdat vagy pajzsot. Nem veszem el a lovaikat, kivéve tettenérés esetén, de akkor is csak abban az esetben, ha az illető nem teszi jóvá bűnét a figyelmeztetésem utáni tizenötödik napon.”

Tilos elhajtani az állatokat, vagy fogságba vetni a parasztokat és a kereskedőket. Tilos megverni a parasztokat, hogy élelemmel lássák el a harcosokat. „Nem veszem el az általa hajtott ökröt, tehenet, sertést [stb.] Nem fogom el a parasztokat vagy a kereskedőket. Nem veszem el a pénárjaikat. Nem kényszerítem őket váltságdíj fizetésére. Nem döntöm romlásba őket oly módon,

²² Duby szerint az uralkodó már a ott volt Verdun-sur-le-Doubs-ban is, „megragadván az alkalmat, hogy érsekek és apátok között mutatkozzék a királyság és Burgundia határán, a nagy politikai játszmák végvidékén.” Duby 1996. 599. Bár Róbert bevonódása a békemozgalmakba egyre erőteljesebb lesz – ahogy azt a továbbiakban látni fogjuk –, jelenléte a verduni zsinaton mégsem elfogadott a szakirodalomban.

²³ „Clericis similiter omnibus, monachis et sanctimonialibus, ut si quis cum eis per regionem pergeret, nullam vim ab aliquo pateretur.” Glaber IV. 15., 250.

²⁴ Poly – Bournazel 250.

hogy elveszem a vagyonomkat azzal az ürüggyel, hogy háborúban állok földesurukkal. Nem korbácsolom meg őket azért, hogy adják elő élelmüket.”

A legelőn található hátsalovakat tilos elhajtani, a házakat nem szabad felgyújtani vagy lerombolni, kivéve, ha egy ellenséges lovag vagy bűnöző menekült oda, vagy ha ezek a házak egy várfalhoz csatlakoznak. Végzetül, tilos támogatást nyújtani a tolvajoknak és azoknak, akik megtörik a békét.

A formulák között csak nagyon kevés eltérés található: az északi változatban a védelmet élvezők közé beveszik a zárandókat, a férjük nélkül utazó nemesasszonyokat, az özvegyeket és az apácákat is. A dokumentumok ezután egy sor kivétellel zárulnak, amelyek a tilalom alól feloldják az uraságok saját földjeit, és mindenkiét, aki egy vár építésében vagy ostromában vesz részt, ha a király vagy a püspök által meghirdetett katonai vállalkozásban vesz részt (*ost*). A burgundiai változat itt hozzáteszi a grófok által szervezett akciókat is. De ezen pontosítások után újabbak következnek, amelyek mintegy „kivételt tesznek a kivételek között”: az ilyen hadjáratok során el lehet venni mások javait (a katonák ellátása érdekében), de abból semmit sem lehet hazavinni, kivéve a felhasznált lószerszámokat. Még az *ost* során sem lehet megsérteni a templomok immunitását, de az egyháziak sem utasíthatják vissza a katonák ellátásához szükséges ésszerű mennyiségű javak kiadását vagy eladását. A kivételek és „ellen-kivételek” eme sokasága után a befejező formula hozza az egyik legnagyobb újdonságot: „*Nagybőjt kezdetétől Húsvét végéig nem támadok meg olyan lovagot, aki nem hord fegyvert, nem veszem el tőle erőszakkal azt, amit magával hordoz.*”²⁵

Ez az első alkalom, hogy a békchatározatokban mindenféle fegyveres tevékenység időleges felfüggesztésére kötelezik a lovagokat. Ezzel már a *treuga Dei* szellemét előlegezik meg a dekrétumok.

Az 1021-es és 1023-as formulák megmutatják, hogy az itteni békék esetében a már veszélyessé vált *militēs* erőszakoskodásainak még elviselhető mértékűre való korlátozásáról van szó. A feudális mutáció történészei szívesen utalnak ezekre a forrásokra. A szövegek ugyanis részletesen leírják azokat a módszereket, amelyekkel az urasági rendszer kialakult az első ezredfordulón. A korlátozások és „ellen-korlátozások” bonyolult rendszere láttán pedig az az érzés támad az embernek, hogy csak nagyon nehéz tárgyalások útján lehetett elfogadtatni ezt a szöveget a lovagokkal. Ráadásul a példaként használt vienne-i szöveg a tilalmakat örökérvényűnek tekintette, míg a verduni és beauvais-i formula csupán hétéves korlátozást ír elő (számos későbbi zsinati határozat ugyancsak fogja tenni, a hét év ugyanis kedvelt bűnbocsánati időtartam).

Az esküt a burgundiai változat szerint az egyházmegye valamennyi lovagjának (vagy inkább lovasának – *caballarii*) le kell tennie. Aki nem így cselekszik, vagy nem tartja be fogadalmát, azt kiközösítés fenyegeti. A francia változatban nemcsak a lovagok, hanem a két püspök is esküt tesz (amit a korabeli egyház nem vett jó néven), és nagyon fontos különbség, hogy ezt a királynak teszik le a jelenlévők. A két szöveg címe is más: a burgundiait *convenientia pacis*nak nevezik (utalva a dolog szerződés jellegére), míg a másikat *sacramentum pacis*nak (amely viszont spirituális szempontból értékeli az cseményt). Úgy tűnik, hogy északon, ahol a királyi hatalom Karoling szellemé még nem tűnt el teljesen a köztudatból, a békét legalább formailag igyekeztek az uralkodóhoz kapcsolni, míg délen, Aquitániában és Burgundiában erre egyáltalán nem törekedtek.

A püspökök erőszak-korlátozó politikája azonban még az egyházon belül sem talált korlátlan támogatásra. A compiegne-i békezsínaton Gérard, Cambrai és Arras püspöke nem akarta esküvel szentesíteni a határozatokat (végül egyébként mégis megteszi, prelátustársai „rábeszélésre”). Arra hivatkozott, hogy a gyűlés kiátkozás terhe mellett eskütételre kényszeríti a jelenlevőket, akik ezzel a lelkiük üdvösségét teszik kockára, hiszen a lovagok, akiknek

²⁵ A beauvais-i formulát idézi Duby, Georges: L'An Mil. In: Féodalité. 267-450., itt: 402-404.

a harc az életc, mindenképpen megszegik fogadalmukat.²⁶ Ráadásul a béke ügye nem az egyháziak, hanem a király dolga: [Az ilyen zsinatokkal] „*pedig a szent egyház állapotát zavarják össze, amelyet két személynek, azaz a királynak és a papnak kell irányítani. Ennek feladata az imádság, azé pedig a harc. Így a királynak erővel kell véget vetnie a viszályoknak, a háborúknak, és elő kell segítenie a béke ügyét. A püspökök feladata pedig meggyőzni a királyokat, hogy hátrán küzdjenek a haza üdvéért, és imádkozni a győzelemért.*”²⁷

A szöveg igen nagy jelentőségű, mert ez az első ismert alkalom, hogy „Isten békéjét” egy klerikus bírálná. Gérard a régi, Karoling közrend felfogásából kiindulva nem hajlandó elismerni az egyház béketeremtő törekvését. A kérdéssel foglalkozó történészek egy része a kritikát Gérard sajátos helyzetének tulajdonítja: kettős püspöksége a birodalom és a királyság határain átnyúló egyházmegye, amelynek arras-i része francia, cambrai-i fele pedig lotharingiai területen feküdt. Gérard tehát a birodalom erősebb uralkodói hatalmából, rendezettebb közállapotaiból kiindulva veti el a francia király gyengeségként értelmezett egyházi békét.²⁸

Úgy tűnik azonban, hogy ezzel nem lehet mindent megmagyarázni. Egyrészt nem minden birodalmi püspök ilyen ellenséges a *pax Dei*-vel szemben: Verdun-sur-le-Doubs-ben megjelenik és esküdt tesz a besançon-i érsek is, akinek egyházzartománya ugyancsak a birodalom területén fekszik. Másrészt Gérard-nak magának is rengeteg problémája volt az egyház földjeit felpredáló lovagokkal, mégpedig a saját székvárosában. Cambrai püspökei 1007-től rendelkeznek grófi jogosítványokkal is, tehát egyszerre az egyházmegye lelki vezetői és a terület világi urai. Hatalma ilyen mértékű koncentrátsága ellenére Gérard-nak beiktatása pillanatától (1012) kezdve gondot okoz a – hozzá egyébként vazallusi esküvel kötődő – cambrai-i várúr tevékenysége, aki katonáival rendszeresen fosztogatja az egyházi birtokokat. A püspök életéről tudósító *Gesta episcoporum Cameracensium* jelentős része a két fél közti összecsapásokkal foglalkozik. A tehetetlenség egyik oka az, hogy a várúr a flandriai gróf támogatását élvezte (aki viszont a Róbert király vazallusa és erős embere a térségben). Itt már a nagypolitika mezéjén vagyunk: a császár (II. Henrik 1002-1024) nem avatkozik be az eseményekbe, mert itáliai ügyei elvonják a figyelmét. Amikor pedig Gérard a francia király segítségét kéri, az kiegészítésre és megbocsátásra szólítja fel a feleket, magyaráz nem hajlandó közbeavatkozni.²⁹

Gérard ellenérzései tehát nem pusztán elméleti jellegűek. Ha érvei között szerepel az eskütevéstől való tartózkodás, valamint a püspökök világi ügyekbe való be nem avatkozásának tézise is (amelynek egyébként ő az egyik legjobb ellenpéldája a grófi jogosítványaiival), a békezsínatok szankcióit inkább gyakorlati okok miatt veti el. Az „Isten békéje”, amely a felek közti megegyezés felé igyekszik a konfliktusokat elmozdítani, megfosztotta volna őt attól a szabad mozgástértől, amelyet mint püspök és mint gróf egyaránt kihasznált lázadó hűbérese ellen.

Néhány évvel később Gérard ismét tiltakozott az egyházmegyéjében összegyűlő békezsínat³⁰ határozatai miatt. A *Gesta* alapján úgy tűnik, hogy a gyűlésen a „tömeg” (hogy kikkól

²⁶ Az egyház ráadásul tiltotta a felszentelt személyek, így a király és a püspökök eskütételét is – néhány kivételes esettől eltekintve. Duby 1996. 485.

²⁷ „*Hoc etiam modo sanctae aecclisae statum confundi, quae geminis personis, regali videlicet ac sacerdotali, administrari precipitur. Huic enim orare, illi vero pugnare tribuitur. Igitur regum esse, seditiones virtute compescere, bella sedare, pacis commercia dilatare; episcoporum vero, reges ut viriliter pro salute patriae pugnent monere, ut vincant orare.*” *Gesta episcoporum Cameracensium*, lib. III, (ed. C. Bethmann), M. G. H., Scriptorum, tom. VII, 465-489., itt: 474. o., 24-27. sor.

²⁸ Poly – Bournazel 240.

²⁹ Barthélémy 1999. 450.

³⁰ Amelyet igen nehéz datálni, a szöveg pontatlansága miatt. Duby igen óvatosan azt mondja: „*la paix de Douai, que je crois pouvoir dater de 1024*”. In: Duby 1996. 484. Poly és Bournazel elfogadja ezt (Poly – Bournazel 255.), Barthélémy pedig csak a kétségeit veti fel: „*Sagit-il de la paix de 1023? Ou sommes-nous dans les années 1030?*” In: Barthélémy 1999. 460., és megint másutt: „*A l’époque même (1033-*

állt ez a *maxima turba*, azt nem lehet tudni: az egyházmegye egyszerű lakosaiból vagy a gyűlésen megjelenő lovagokból?) és a várúr közösen igyekeztek a püspököt olyan határozatok elfogadására kényszeríteni, amelyek jelentősen korlátozták volna hatalmi jogosítványait. Gérard-nak sikerült azonban egy másik változatot elfogadtatni, amelyben egyházi szankciók is szerepeltek. A douai-i határozatok megtiltják a háborúskodást szerda estétől hétfő reggelig, valamint a nagy keresztény ünnepeket (Karácsony, Húsvét és Pünkösöd) megelőző böjt és megtisztulás időszakában. Ekkor senki sem hordhat fegyvert az egyházmegyében, csak az uralkodó, ha közérdekű katonai vállalkozáson vesz részt. Akik megszegik az esküt, azokat kiközösítik, és csak hét évi penitencia után fogadja őket vissza az egyház. Ezek a dekrétumok már nem is az aquitániai, burgundiai mintákat követő békeesküre emlékeztetnek, hanem *treuga Dei* korlátozásait előlegezik meg. És valóban, mintha a két fajta törekvés északon öszszolvadni látszana: az esküszöveget megőrző kézirat a következő mondattal kezdődik: [Ez itt az] „*Isten békéje, amelyet köznyelven treugának neveznek.*”³¹

A békemozgalom tehát lassan északon is terjedni kezd. Egy 1024-es pápai levélből kiderül, hogy abban az évben az arras-i Saint-Vaast kolostorban is tartottak egy ilyen gyűlést. 1030-ban a flandriai gróf kezdeményezése révén a béke eléri Amiens-t is. 1041-1042-ben történik egy normandiai próbálkozás is, kevés sikerrel. Itt elég erős a tartományúri hatalom, és nincs szüksége más eszközökre a stabilitás fenntartásához. Saint-Quentin prévôt-ja, Dudon a normandiai hercegek tetteiről írott művében a terület békéjének említésekor fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy az a herceg közhatalmi jogosítványaiból ered.³²

A békemozgalom eredeti elképzeléseinek „eltorzulására” kerül sor Aquitániában, ahol a charroux-i hagyományt 1031-ben Aimon, Bourges érseke újította fel, V. Vilmos herceg halála után. Az itt elfogadott eskü tartalmazza a határozatoknak ellenszegülők elleni fellépés kötelezettségét. A népet, azaz a parasztokat is felfegyverzik, és ez a „békehad” André de Fleury szerint 1038-ban támadást intéz az eskü megszegői ellen.³³ Kezdetben sikerrel járnak: „*Isten segítségével sokszor elűldözték a gonosztevőket, lerombolták váraikat*”. Amikor azonban a Déols család újonnan épített erőssége (Châteauneuf-sur-Cher) ellen vonulnak, a várúr katonái legázolják őket. Ekkorra már a krónikás is ellenséges hangot üt meg: a vereséget a vezetők gögőssége, és az egyházi *militia* kegyetlenkedései okozták. Egy másik feljegyzésre alapozva azonban feltételezhető, hogy a konfliktus tulajdonképpen egy tartományurak (jelen esetben a Déols-ok és a bourges-i örgróf, az érsek testvére) közti klasszikus magánháború egyik állomása. A Déols-ok a grófság egyik legtekintélyesebb családja voltak, akiket talán a béke ürügyén kívántak háttérbe szorítani.³⁴

A békemozgalom második szakasza tehát Burgundiából indult ki, és a térség természetes kapcsolatain keresztül terjedt el Kelet-Aquitánia, majd az északi egyházmegyeek irányába, Compiègne, Beauvais, Soissons és Douai központokkal, megjelent a flandriai grófság területén is, annak ellenére, hogy ellenséges fogadtatásra lelt Cambrai-ban, és feltehetőleg Normandiában is. Bár a *pax Dei* elsődlegesen az egyház kezdeményezése volt, mindenütt jelentős támogatást kapott a terület világi arisztokráciájától is, amely saját hatalmát kívánta megerősíteni általa.

A *treuga Dei* tulajdonképpen a békefolyamat módosított célokkal és eltérő körülmények között elterjedő későbbi fázisa. Míg a *pax Dei* az emberek bizonyos csoportjainak és javainak örökös (vagy legalábbis hosszú távú) védelmére szolgált, a *treuga* kísérletet jelentett arra, hogy mindenféle háborúskodást megtiltsanak egy meghatározott időszakon belül. Innentől kezdve az egyházi tilalmak már nemcsak a térre, hanem az időre is vonatkoztak.

1036) où, peut-être, ont lieu à Douai les tractations (...) sur la formule de paix”. In: Barthélémy 1999. 460., 497.

³¹ Idézi: Duby 1996. 484.

³² Poly – Bournazel 240.

³³ Cowdrey ezt 1033-ra datálja, egyedülként az általam ismert szakirodalomban. Cowdrey 47.

³⁴ Barthélémy 1999. 406-407.

Maga a *treuga* vagy *treuwa* régi germán eredetű szó, amelyet Észak- és Dél-Franciaországban egyaránt ismertek. Olyan esküt jelentett, amit a családi bosszú, a *faida* miatt egymással konfliktusban álló felek tettek a harcok ideiglenes felfüggesztésére. A szónak kezdetben nem voltak olyan vallásos, liturgikus konnotációi, mint melyekkel a *pax* rendelkezett, de mivel a *treuga Dei* a vallásos ünnepeken való fegyverletételt jelentette, hamarosan ez a kifejezés is spirituális töltetet kapott.

A Karoling időkben vált általánossá, hogy a vasárnapot ilyen fegyverszüneti időszakknak tekintették. Egyes békezsínatokon, például az 1027-es toulouges-in (a roussillon-i grófság területén) is emlékeztetnek rá, hogy a vasárnapnak általános *treuga* időnek kell lennie. Ez a tilalom még egyszerűen arra vonatkozott, hogy az Úr napjának méltóbb megünneplése érdekében meg kell akadályozni mindenfajta vérontást. A már említett burgundiai formulából és az északi határozatokból (Douai) pedig az derül ki, hogy egy újabb időleges fegyverkorlátozás gyakorlata kezd elterjedni a korban: a Nagyböjttől Húsvét végéig terjedő időszaké. Ezeknek a korai tiltásoknak a fontosságát azonban nem kell eltúlozni. Egyik sem volt teljesen új dolog, és egyiknek sem lehet érzékelni a közvetlen hatását. Megmutatták azonban, hogy elterjedőben volt az a gondolat, amely szerint magát a háborút is lehet vallásos úton korlátozni, nemcsak annak áldozatait megvédelmezni. Ennek az eszmének a jogi alkalmazására először az arles-i zsinaton (1041–1042 k.) került sor, amely kiterjesztette a *treugát* csütörtöktől hétfő reggelig (mivel ezek a napok Krisztus szenvedését idézik fel), a nagyobb szentek ünnepnapjaira, valamint Advent és Nagyböjt idejére is.³⁵

Úgy tűnik, hogy a zsinati atyák egyfajta aszketikus ideált próbáltak a *militēs*-re rákényszeríteni, és nyilván nem véletlen, hogy Odiló, cluny apát egyike volt az Arles-ban összehívott főpapoknak. Ahogy ezeken a napokon minden kereszténynek tartózkodnia kell az olyan élvezetektől, mint a hús, bor, testi szerelem, úgy kell a lovagoknak is megtartóztatniuk magukat kedvenc időtöltésüktől, a fegyveres harctól. Innen már csupán egyetlen logikus lépés választotta el a *treugát* a belső háborúk teljes megtiltásától – és erre a lépésre hamarosan sor is került. Az 1054-es narbonne-i zsinaton kijelentették, hogy „*keresztény nem ölhet meg keresztényt, hiszen ha bárki ilyet tesz, kétségtelenül magának Krisztusnak ontja vérért.*”³⁶

A *treuga* elterjedésénél is megfigyelhetjük a *pax Dei* esetében már tapasztalt dél-észak vonalat. A legfontosabb zsinatok délen a következők: 1041–1042 Arles, 1042–1044 Saint-Gilles, 1043 és 1053 Narbonne, és hamarosan Lombardiára is kiterjed a mozgalom (Milánó, 1045). Ebben az esetben is úgy látszik, hogy a Rhône medencéjét követve került el az újítás észak felé. A már idézett burgundiai krónikás, Raoul Glaber a következőket írja az 1041–1045 közötti időszakról: „*Ebben az időben isteni kegyelemből eredően, először Aquitániában, majd Gallia minden vidékén, olyan paktumot kötöttek, Istentől való félelemből és az iránta érzett szeretetből, hogy senki halandó szerda estétől hétfő hajnalig ne merjen erővel bármit is elvenni mástól, sem bosszút venni az ellenségén (...). Mindezt az Úr treugájának nevezik köznyelven. (...) Bár, ahogy azt mondtuk, egész Gallia szigorúan betartotta a törvényt, Neustria népe mégis elutasította.*”³⁷

³⁵ Éppen ezért Poly és Bournazel ezt tartja az első igazi *treuga* zsinatnak, Poly – Bournazel 242–243., és Bisson, Thomas N. is: Peace of God, Truce of God. In: Dictionary of the Middle Ages. Ed.: J. R. Strayer. New York, Scribner and Sons, 1987. Vol. 9., 474., míg Cowdrey a toulouges-i primátusát húzza alá: Cowdrey 44.

³⁶ Idézi Cowdrey 53.

³⁷ „*Contigit vero ipso in tempore, inspirante divina gratia, primitus in partibus Aquitanicis, deinde paulatim per universum Galliarum territorium firmari pactum, propter timorem Dei pariter et amorem, taliter ut nemo mortalium a ferie quarte vespere usque ad secundam feriam incipiente luce ausu temerario presumeret quippiam alicui hominum per vim auferre neque ultionis vindictam a quocumque inimico exigere (...). Hoc insuper placuit universis, veluti vulgo dicitur, ut treuga Domini vocaretur. (...) Contigit enim ut dum pene, sicut iam diximus, per totas Gallias hoc statutum firmiter custodiretur, Neustrie gens illud suscipere recusaret.*” Glaber V. 15–16., 294–296.

Raoul Glaber tehát a negyvenes évek elején a *treuga* széleskörű ismertségéről tudósít bennünket. Számára nem kétséges, hogy az új mozgalom déli eredetű (talán a saint-gilles-i vagy az első narbonne-i zsinatra gondolt?). Az is bizonyos, hogy északon ellenségesen fogadták ezt az újdonságot. Nehéz megmondani, mit értett a szerző Neustrián. A Glaber krónikáját kiadó Mathieu Arnoux Nyugat-Franciaországra gondol, mások inkább Champagne mellett érvelnek.³⁸ Barthélémy szerint Glaber a király és a blois-i gróf területeit érti alatta, nagyjából a Reims és Tours között elterülő vidéket.³⁹ Mindenképpen igaz, hogy a *treuga* megjelenése a Loire-től északra nem bizonyítható az 1060-as éveknel hamarabb,⁴⁰ és elterjedésének elősegítője valószínűleg II. Miklós pápa 1059-es dekrétuma volt, amelyben felszólítja Gallia püspökeit annak általános bevezetésére. Fő központjai meglepő módon éppen azok a területek lesznek, ahol a *pax Dei* nem, vagy csak nagy nehézségek árán tudott megtelepedni, tehát elsősorban Normandia, Flandria, ahol a hercegi (grófi) hatalom a legerősebb.

Normandiában az első ismert *treuga* zsinat 1061-1062-ben van Caen-ben, amely után mintha felgyorsulnának az események: 1064 Lisieux (itt jelen van Vilmos herceg és a rouen-i érsek), 1072 Rouen és 1080 Lillebonne. Az utóbbiról fennmaradt beszámoló szerint (Orderic Vital krónikája) Hódító Vilmos kezdeményezésére gyűlnek össze a püspökök, hogy megújítsák a békét. A szövegből kiderül, hogy bár a *treuga* megteremtő felett az egyházi bíróság ítélkezik, szükség szerint a világi (tehát hercegi) hatóságok kötelessége helyreállítani a rendet. Ez a kép jól mutatja azt a szilárdságot, amellyel a normandiai hercegek tartották a kezükben a tartomány irányítását.

Flandriában, ahol szintén igen erős a gróf tartományúri hatalma, a *treuga* elsősorban a magánbosszú megszüntetését szolgálja. Amikor a gróf 1060 körül elhatározza, hogy a területre báróit békeszövetség megkötésére bízza rá, elhozhatja az egyházmegye legjelentősebb szentjének, Ursmarnak a relikviát a lobbes-i kolostorból. A szent valóságos körutazást tesz a tartományban,⁴¹ és szinte minden településen felszámolja a *faida* maradványait. Az ellenséges felek nem mernek ellentmondani az Ursmar ereklyéi felett elmondott esküjüknek, hanem először belőlük a kegyesség és sírva bocsátanak meg. Például Blarenghenben két ellenséges lovag közül az egyik, annak ellenére, hogy hűbéruruk parancsára békecsókot váltottak, dárdájával átdöfte a másikat, majd a templomba menekült. Mindkét párt hívei a templom köré gyűltek, és úgy látszott, hogy összetűzésre kerül sor. Ekkor a szerzetesek körmenetben mutatták fel Ursmar relikviát, mire „mindenki szeméből folyni kezdtek a könnyek, és a kegyesség legyőzte a szívükben az ellenségeséget.”⁴²

Úgy tűnik, hogy itt az első zsinatra 1063-ban került sor Théroutanne-ban, majd innen tért át a kezdeményezés Észak-Franciaország többi egyházmegyéjébe, Soissons-ba, Laon-ba és Amiens-be. 1066 után Normandiából éri el Angliát, de csak igen későn, 1081-ben a liège-i egyházmegyéig.

A déli és északi *treuga* tehát egyazon kezdeményezésből indult ki, és mindkettőnek az a célja, hogy a jelentős egyházi ünnepeken megszüntesse a háborúskodást. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a két földrajzi térségben más-más hangsúlyok alakultak ki a szabályozás körül, és eltérő határozati formulák születtek. A köztük létező különbségeket és azonosságokat Poly és Bournazel igyekeztek reprodukálni. Alapvetően két típust tudtak megkülönböztetni.

Az első változat a déli típus. Ebből Katalóniában (Vic, Barcelona, Gérona), valamint Dél-Franciaországban (Elne, Narbonne) találhatóak példányok. A szövegek a húszas évek

³⁸ Az eltérő álláspontokról lásd Glaber 296. o. 30. számú jegyzet.

³⁹ Barthélémy 1999. 522.

⁴⁰ Pol – Bournazel 250., Barthélémy 1999. 497.

⁴¹ *Miracula sancti Ursuari in itinere per Flandriam facta*. Ed.: O. Holder-Egger. M. G. H. Scriptorum, tom. XV. Vol. 2. (a továbbiakban: *Miracula sancti Ursuari*) 837-842.

⁴² „*Fluebant lacrimae ab oculis omnium, pugnant pietas in cordibus hostium*” *Miracula sancti Ursuari* 839. o. 36-37. sor.

békezsínatainak határozataiból indulnak ki, hangsúlyozottan fellépnek az *inermes* és az egyházi *immunitas* védelme érdekében. Ehhez járulnak a kifejezetten a *treuga*-val kapcsolatos intézkedések, a hét négy napján és a nagy egyházi ünnepeken, valamint bizonyos szentek napjain való fegyverszünet.

A második változat az északi, vagy „francia” modell. Ilyet találunk Avranches, Mont-Saint-Michel, Jumièges vagy Fécamp apátságaiban, Laon-ban és Théroutanne-ban. Míg a déli modell eskü jellegű, az északi inkább a *monitorius* formáját öltötte, olyan levélet, amelyben a püspök utasítja híveit bizonyos egyházi határozatok betartására. A püspökök összegyűlnek a gróf vagy a herceg elnökelete alatt, támogatják munkáját a béke megteremtésében a hívekhez intézett felhívásokkal, és azzal, hogy büntetés terhe mellett felszólítják őket a liturgikus ünnepek megtartására. Nincs tehát eskü, csak törvénykezés. Ez a sajátosság mutatja a különbséget Déllal szemben, és az északi területek püspöki hatalmának hagyományosabb karakterét. Ráadásul a szöveg semmiben nem emlékeztet a régi békehatározatokra, ha elő is fordul a *pax* kifejezés, itt a *treuga* szinonimájaként használják (mint 1024 k. Douai-ban). Ez olyan benyomást kelt, mintha a *treuga Dei* a régió saját fejlődéséből eredő intézményének tartották volna a kortársak, amelyet nem előzött meg a *pax Dei*. Ráadásul északon nem annyira a szegényekre és az egyházra nehezedő katonai erőszakot próbálták megakadályozni, mint a *faid*-nak, a lovagi családokat megtizedelő vérbosszúnak véget vetni.

A békemozgalmak utóéletét követni igen nehéz. Az 1054-es narbonne-i zsinati határozatok logikájából következett a keresztények közötti háború teljes betiltásának gondolata. Amikor II. Orbán pápa Clermont-ban meghirdette a Szentföldre irányuló keresztes háborút, legalább részben az a gondolat vezérelte, hogy a *militēs* hazai földön kárhozatos katonai aktivitását szent célokra fordítsa, és „Isten háborújának” segítségével valósítsa meg Isten békéjét. A keresztesek között számtalan olyan nemes úr lesz, akiket bűnösnek találtak az egyház ellen elkövetett „zsarnokság” vádjában. Az Istenbéke és a keresztes háború tehát egyaránt eszközök voltak az egyház lovagság feletti világi hatalmának megerősítésében.

A 12. század legfontosabb jellemzője a francia királyi hatalom lassú, de fokozatos megerősödése lesz, amely a béke ügyét is egyre inkább az uralkodó irányítása alá vonja. VII. Lajos az 1155. júniusi soissons-i rendeletében kiterjeszti a békét az egész országra,⁴³ és ennek logikus folytatásaként utódai is a magánháborúk rendeleti úton való betiltásához folyamodnak.

A békemozgalmak tehát hosszú távon nem a háború teljes megszüntetését eredményezték (a zsinatok többségének nem is volt ilyen célkitűzése), hanem hozzájárultak ahhoz, hogy az erőszak csupán a társadalom egy szűk csoportjának a monopóliumává vált, és segítettek kialakítani az érzékelhető különbséget a legitim és illegitim erőszak között.

A folyamatnak azonban nem csak jogi-katonai vonatkozásai vannak. A „feudális mutáció” modellje a békezsínatok határozatait a kialakuló földesúri renddel szembeni reakcióként állítja be, míg ezen elmélet kritikája éppen az egyház urasági jogainak megerősítéseként értelmezi a folyamatot. A vallástörténészek azt hangsúlyozzák, hogy a zsinatokon szereplő erckleryk nagyban hozzájárultak a szentkultusz megerősödéséhez és az egyházi reform elterjedéséhez. A 12. század közepén jelentkező kommunák először szintén béke-csoportosulásokként lépnek fel – gyakran éppen az egyház ellen. Georges Duby pedig a mozgalmak szerepét nagyon jelentősnek tartja abban, hogy kialakult a társadalmat három rend egységeként tekintő ideológia. Bár a *pax* és a *treuga* gátolta a lovagok fegyveres tevékenységét, és hozzájárult a stabilitáshoz, a társadalom hármasságát is elősegítette. A klerikusok a szerzetesekkel együtt egységesen jelennek meg a gyűléseken, közös célok vezéreltik őket, ezért önálló rendként (*ordo*) határozzák meg magukat. A teljes parasztságot, jogi és anyagi kondícióra való tekintet nélkül egy kategóriába, a *laboratores* közé sorolják. Az arisztokrácia pedig ezután a fegyver révén különül el a társadalom többi rétegétől.

⁴³ Contaminé, Philippe: La guerre au Moyen Age. Paris, P. U. F. 1992. (I. kiad. 1980.) 437.

ATTILA GYÖRKÖS

God's Peace and Treuga Dei in 11th-century France

The movement called pax Dei in Latin started from South France in the tenth century as an answer to the violence afflicting society in general and the Church in particular. According to the traditional interpretation, its cause was the disintegration of the Carolingian administration system as well as the undermining of public order by the rivalry among local authorities emerging around castles. Wanting a strong central power, and in the best position to mobilize society, the Church tried to restore peace. Bishops used councils to persuade the feudal lords in their dioceses to accept resolutions that protected social groups incapable of self defence, and to swear oaths to keep them. Those who violated the peace, had to face ecclesiastical punishment, i.e. anathematization or excommunication. From the 1040s on, a new phase in this process, treuga Dei, was meant to prevent all sorts of bloodshed on church holidays.

The two movements, though, cannot be considered, even separately, as a unified series of events, because individual councils or convocations in various regions, driven by diverse interests, tried to enforce different restrictions on chivalry. Studying the texts, one gets the impression that peace councils were only another, new means of the already known practises of the exercise of power, not independent from rivalry within the aristocratic elite, and the movement contributed to the growth of the bishops' secular powers. The forthcoming resolutions, and especially some formal innovations (the great number of relics, the joint oath of knights and bishops), moreover, did not find total support even within the Church. Besides, it seems that not only did the movements take place at different times in the northern and the southern regions, but the councils of the two regions attempted to find solutions to different problems. In the north, where regional power was traditionally stronger than in the south, and Carolingian structures also survived to a larger extent, they did not try to prevent military violence, which heavily oppressed the poor and the Church but rather attempted to put an end to faida, i.e. blood feud, which decimated the families of the chivalry.

Peace movements did not bring about the total termination of war in the long run, but contributed to making violence the monopoly of one narrow group of society.